

Peritusból pápa

A II. Vatikáni zsinat és Joseph Ratzinger

XVI. Benedek pápa életútja sajátosan összefonódott a II. Vatikáni zsinattal. Talán csak a 4. században élt Szent Atanáz pályája kapcsolódott össze ennyire szorosan egy egyetemes zsinattal. Érdekes a párhuzam: Atanáz még nem volt harminc éves, amikor – diakónusként, püspökének titkáráként – már jelentős szerepet játszott az első egyetemes zsinaton, Nikaiában, 325-ben. Ettől kezdve fél évszázadon át az egyház Krisztus-hitét védelmezte a zsinat szellemében. – Joseph Ratzinger is alig volt még harminc éves, amikor a II. Vatikáni zsinaton a nála jóval idősebb, nagynevű teológusokkal és püspökökkel együtt dolgozott azért, hogy a zsinat valóban az egyház megújulását szolgálja. Az azóta eltelt ötven évben pályája elválaszthatatlan a zsinattól: mint teológus, majd a Hittani Kongregáció prefektusa, végül, immár hetedik esztendeje, pápaként.

Akik e hosszú teológiai életpályát elemzik, azoknak egy része kritikusan azt vizsgálja, miben változott felfogása az évtizedek folyamán. Némelyek kétféle személyiségről beszélnek: a reformer párti fiatal Ratzingerről, és a Hittani Kongregáció konzervativizmusra hajló „vasprefektusáról”. A tárgyilagos válasz érdekében vizsgáljuk meg, hogyan látta Ratzinger a II. Vatikáni zsinatot belülről, annak egyik résztvevőjeként; hogyan pillantott vissza ezekre az évekre életének későbbi szakaszában; s teológiai nézetei hogyan alakultak az idők folyamán.

A zsinat „testközelből”

Amikor XXIII. János pápa 1959-ben bejelentette, hogy egyetemes zsinatot kíván összehívni, többen fölvetették a kérdést: ha egyszer az I. Vatikáni zsinat kimondta a pápai tévedhetetlenség dogmáját, szükség van-e egyáltalán zsinatra, hiszen a pápa egymaga is jogosult – megfelelő feltételek mellett – dogmatikus kijelentéseket tenni. Ratzinger álláspontja kezdettől fogva mindmáig egyértelmű és határozott: az I. Vatikáni zsinat helyes értelmezése a II. Vatikáni zsinaton történt meg. A pápai primátus nem szünteti meg a zsinatok létjogosultságát. „A pápa hatalma nem monolitikus, hanem az egyházba ágyazott. Szava abból nyeri el legitimitását, hogy a *consensus fidelium*ot fejezi ki. Egy pápa a püspökök és egyház nélkül nem lenne katolikus, tehát nem lenne pápa”,¹ lehetséges és jogos tehát 1870 után is valódi zsinatot tartani.

Ezekben az években Ratzinger a bonni egyetem professzora volt. Joseph Frings bíboros, kölni érsek, az akkori német egyháznak Döpfner bíboros mellett legnagyobb hatású egyénisége, felkérte a fiatal teológust, hogy legyen teológiai tanácsadója a zsinaton. Frings közbenjárására aztán hamarosan a zsinat peritusává, teológiai szakértőjévé nevezték ki.

Ratzinger véleményét a zsinat munkájáról az egyes ülőszakok után kiadott kommentárjai mutatják be.² A zsinat megnyitásakor – más, „haladó” teológusokkal együtt – attól tartott, hogy a zsinat kimerül előre gyártott határozatok elfogadásában, s végül csak egyfajta „szuperdogmatika” fog megjelenni, ez pedig „többet árt, mint használ az egyház annyira szükséges megújulásának”, hiszen megakadályoz minden további kezdeményezést. Ezt a félelmet erősítette benne a megnyitó istentisztelet barokkos pompája is. Az a „veszélyes archeologizmus jelent itt meg, amelybe a Trentói zsinat nyomán a mise liturgiája bezáródott”. Örömmel fogadta viszont a pápa beszédét, aki kijelentette, hogy nem egyes tantételek skolasztikus finomígtatását várja a zsinattól, hanem az egész egyház megújulását, nyitást a nem keresztény testvérek, a többi vallások és a világ felé.

¹ Joseph Ratzinger: *Zur Theologie des Konzils*. In uő: *Das neue Volk Gottes*. Patmos, Düsseldorf, 1969, 168.

² Joseph Ratzinger: *Die erste Sitzungsperiode des Zweiten Vatikanischen Konzils*. Bachem, Köln, 1963. passim.

Kommentárjában Ratzinger részletesen beszámol arról, hogy a vatikáni kúriától hogyan vették át a zsinat irányítását a világ minden tájáról érkezett püspökök. Az előkészítő munkát ugyanis a kuriális hivatalok végezték, „az elmúlt évszázadok harcos defenzív, antimodernista szellemében”. A zsinat viszont átlépett ezen, és új kezdetet nyitott. Érvényre juttatta saját tanító tekintélyét, és a kuriális kongregációkkal szemben megszólaltatta a világegyház hangját, a hívők hitérzékét, a „horizontális katolicitást” a „libertas christiana” jegyében. „A zsinat elhatározta, hogy önállóan cselekszik, és nem hagyja, hogy az előkészítő bizottságok végrehajtó szervévé degradálják.” „E változás korszakos jelentőségű. Az antimodernizmusnak a századforduló óta mindig újra érezhető és mindig új akadályként jelentkező neurózisát legyőzve egy új tudat van formálódóban: hogyan lehet az egyházban testvéri nyitottsággal szót érteni, anélkül, hogy a hit engedelmisségét megsértenénk.” „Az antimodernista álláspont, az elzárkózás, az elítélés, a védekezés magatartása helyett az egyháznak (...) új lapot kell kezdenie, és új, pozitív találkozást kezdeményeznie a saját eredetével, a testvéreivel és a mai világgal. (...) Ez a zsinat új kezdetté vált: kinőtt abból, hogy pusztán folytatja az I. Vatikáni zsinatot; hiszen Trento és az I. Vatikánus az elzárkózást, az elhatárolódást és a biztosítást szolgálta, a mostani zsinat viszont az ott végzett teljesítmény talaján új feladat felé fordul.”

Ratzinger örömmel fogadja, hogy a zsinat először a liturgiával foglalkozik, hiszen „a liturgia, a Szentháromság imádása az egyház szíve közepéhez tartozik. A séma nem éri be a rubrikák megváltoztatásával, hanem egy megújított ekkleziológiából indul ki, szakít „az elmúlt évszázadok ‘hierarchologikus’ beszűkülésével.” Fel kell oldani „a liturgikus megmerevedést”, helyre kell állítani „az egész liturgikus ünneplés dialogikus, közösségi jellegét” (beleértve a koncelebrációt), meg kell adni az őt megillető helyet az igeliturgiának, ki kell dolgozni a szentírási olvasmányok új, gazdagabb rendjét, lehetővé kell tenni a két szín alatti áldozást. Beszámol arról is, milyen heves viták folytak a liturgia nyelvéről. Idézi Maximos melchita pátriárka hozzászólását: „a latin nyelv abszolutizálását a latin egyházban a keleti egyház teljesen abnormálisnak tartja, hiszen maga Krisztus is a kortársainak nyelvét használta. Az első eucharisztikus áldozatot is arámul, tehát a hallgatói számára érthető nyelven mutatta be...” A beszűkült latin horizont határait le kell bontani: a püspökök ne latinul gondolkozzanak, hanem katolikus módra: a latint nem szabad összekeverni a katolikusssággal.

A második ülészakról írva Ratzinger először a római kúriának a pápa által elindított reformját méltatja.³ Ugyancsak többször említi, hogy össze kell kapcsolni „az új irányába tett merész lépést a múlttal való folytonossággal”. Az első ülészak alatt egyébként már konkrét feladatot is kapott: Karl Rahnerrel együtt részt vett a kinyilatkoztatásról szóló dokumentum új szövegének kidolgozásában, majd az egyházzal szóló dokumentum elkészítésében is. Kommentárjában megállapítja, hogy az 1963-ra átdolgozott szöveg „jó munka”, sikerült vele elérni azt „az ugrást előre, amelyet XXIII. János pápa az egész zsinattól várt”. Fontosnak tartja az egyház üdvösségtörténeti szemléletét: az egyház az emberiség zarándokútján jár az eszkatologikus beteljesedés felé; ezért „nem szükséges érinthetetlen nagyságként definiálni”, „hiszen célját még nem érte el, ami azt jelenti, hogy még beteljesületlen, még bűnös egyház, amely mindig újra megújulásra szorul”.

Örömmel üdvözli Ratzinger az állandó diakonátus újbóli bevezetését, a világiak szerepének felértékelését, a püspöki konferenciák intézményének megerősítését, a rendszeres püspöki szinódusok bevezetését, amelyek mintegy a zsinat meghosszabbítását jelenthetik az egyház mindennapjaiban. A hit tisztaságát mindenáron őrizni kell, írja, ugyanakkor, ha szükséges, „le kell leplezni ‘százszor szentnek’ kikiáltott formulák emberi és korhoz kötött voltát”. Ugyanakkor azt is látja, hogy az egyházzal szóló dokumentum nem ad teljes

³ Joseph Ratzinger: *Das Konzil auf dem Weg, Rückblick auf die zweite Sitzungsperiode des Zweiten Vatikanischen Konzils*. Bachem, Köln, 1964. passim.

ekkléziológiai rendszert, hanem csak útmutatást. „Óvatosság a teológiai perfekcionizmussal! Ez könnyen oda vezethet, hogy egy szöveg a jövőben nem enged elegendő teret. A zsinati szövegek nem veszik el a munkát a teológusoktól, hanem inkább arra ösztönzik őket, hogy új horizontokat nyissanak.”

Végül összegzi a második ülészakon elért eredményeket, elsőként az elfogadott és közzétett liturgikus konstitúciót. A Trentói zsinat Luther támadásával szemben helyesen emelte ki a mise áldozat-jellegét, másrészt megszüntette a legrosszabb visszaéléseket. A liturgiát viszont teljesen a Rítuskongregáció, tehát egy „bürokratikus hivatal”, alá rendelte, amely csupán „a rubricisztikus-szertartásos udvari etikettet tartotta szem előtt”. A liturgia így teljesen archeologizálódott, és ezzel halálra ítélte önmagát. Ha az istentisztelet valóban az egész egyház, tehát minden hívő istentiszteletévé akar válni, akkor át kell törni a latin nyelv falait, el kell hagyni belőle sok fölösleges részt, amelynek pusztán történelmi jelentősége van. Mindez nem csupán stilisztikai változtatást igényel, hanem a liturgia teológiáját kell megújítani. A konstitúció csak egyfajta kerettörvénynek tekinthető; az itt lefektetett alapelveket a liturgikus bizottságnak kell konkrét liturgikus rendelkezésekben valóra váltania.

Epilógusként azonban megjegyzi, hogy az első ülészak örömmel és reménnyel teli optimizmusát egyfajta kijózanodás követte. Erősödött azok szkepszise, akik attól félnek, hogy végül minden a régiiben marad, másfelől viszont fölerősödött azok ellenállása, akik a fennállóhoz mindenáron ragaszkodnak. A zsinat igazi kiteljesedését azonban nemcsak a konzervatívok gátolhatják, hanem a hamis modernizálás is. Záró következtetése: a legfontosabb a zsinaton kibontakozott fejlődés; egyetlen zsinat sem képes egymagában megvalósítani a kereszténység megújulását. Csak lökést adhat, amely önmagán túlmutatva a keresztény élet hétköznapijaiban mutatkozik meg.

1964-ben a zsinat addigi mérlegét így állítja fel.⁴ „Mára megmutatkozott, mennyire hamis volt az az általánosan elterjedt vélekedés, hogy az egyház egy általános rend nyugalmas állapotában él. Bizony hatalmas feladatokkal kell szembenéznie a szellemi átalakulások jelen korában, amelyben az egyház is csak szellemi erejének megfeszítésével tud helytállni.” A zsinat első feladata volt, hogy legyőzze azt a „lusta eufóriát”, amely mindent jól elrendezettnek gondolt, és fedezze fel az égető problémákat. Hat feladatot tart a legsürgősebbnek: az istentisztelet; az egyházi centralizmus; a nem-katolikus keresztényekkel való kapcsolat és az ökumenizmus; az egyház és az állam kapcsolatának újragondolása a konstantini korszak lezárultával; a hit és a tudomány, illetve a hit és a történelem kapcsolata; a technikai világból adódó új etikai problémák.

A zsinaton hatalmas vitákat váltott ki a vallásszabadság kérdése. Ratzinger ezt a zsinat egyik legfontosabb eredményének tartja. „Az elmúlt százötven évben kevés dolog ártott annyit az egyháznak, mint a merev ragaszkodás az idejét múlt államegyházi pozícióhoz. A Krisztusban megjelenő, abszolút igazságba vetett hitet nem szabad összetéveszteni saját intézményünk abszolút evilági jogigényével.” Hozzáteszi: azok, akik a lelkiismereti szabadságot tagadták, egy összeomló világért harcoltak, a másik oldal viszont a jövőbe vezető utat tette szabaddá. Örömmel üdvözli az ökumenizmusról szóló dekrétumot is, amely „a Piusz pápák tanítóhivatali dokumentumaival összehasonlítva egyenesen forradalmi”, hiszen egészen új utat nyit az elszakadt testvérek felé.⁵

A negyedik ülészakra visszatekintve utal a pápa megnyitó beszédére, aki „ismét határozottan igent mondott a zsinat szellemére”. A vallásszabadságot deklaráló nyilatkozatot megelőző viták mellett elsősorban az egyház és a világ kapcsolatáról szóló dokumentum vitáját elemzi, amelyet a zsinat egyik legfontosabb dokumentumának tart.⁶ A *Lumen gentium* az egyház belső lényegével foglalkozott, az új dokumentum az egyház és a világ kapcsolatát

⁴ Joseph Ratzinger: *Ergebnisse und Probleme der dritten Konzilsperiode*. Bachem, Köln, 1965, 15. skk.

⁵ I. m. 7.

⁶ Joseph Ratzinger: *Die letzte Sitzungsperiode des Konzils*. Bachem, Köln, 1966. passim.

világítja meg. A megvalósítás azonban nehéznek bizonyult. Amikor a többszörösen átdolgozott szöveg 1965-ben megvitatásra került, megmutatkozott „az integralisták és a haladók éles szembenállása”, írja Ratzinger. Az integralisták már 1964-ben szilárd szervezetbe tömörültek, az utolsó ülésükön pedig ellentámadásba lendültek, főleg a vallásszabadság, a kereszténység és a nem keresztény vallások, valamint az ökumené kérdésében. Nehézséget okozott a szöveg belső egyenetlensége is. Ennek fő okát Ratzinger abban látja, hogy sem a tanítóhivatal szintjén, sem a teológiában nincs adva az a modell, ahogyan a bibliai hitből kiindulva szólni lehet a mai világhoz. Bírálja a dokumentumnak a haladásba vetett túlzott, már-már naiv optimizmusát. Értékének tartja, hogy sokféle problémát fölvet, hiánya viszont, hogy ezeket nem oldja meg. Jó, hogy a zsinat bátran közöl egy nyitott dokumentumot, amely azonban csak kezdetnek tekinthető, egy újfajta egyházi beszéd mód nyitányának. Nem várható el a zsinattól, hogy ezt a problematikát kielégítően elemezze, a munka nagy részét a következő évtizedekben kell elvégezni.

Ratzinger hatalmas eredménynek tartja a zsinatot, záró megjegyzéseiben azonban kritikus óvatosságra is int. Az újítások, írja, helyenként az egésznek felvizezésével jártak; a liturgia alakításának öröme itt-ott hiteltelennítette az igazi reformot; az igazság helyett egyesek inkább a modernitást részesítik előnyben, s azt teszik meg minden tettük mércéjének. Óv attól, hogy a zsinat vitathatatlan eredményei láttán lekicsinyeljék a zsinat előtti egyházat. A zsinat ráébresztett bennünket arra, hogy megváltozott világunkban az egyház is új helyzetbe került, és belülről megújításra szorul.

Visszapillantás a zsinatra

Véleményét a zsinatról a későbbi években tanulmányai mellett beszélgetéseiben és önéletrajzában fejti ki Ratzinger.⁷ Ekkor már vizsgálja a zsinat recepciójának „drámáját” is. Peter Seewald szinte provokatív kérdésére, miszerint „az Ön hatása nélkül a II. Vatikáni zsinat reformjai elképzelhetetlenek”, Ratzinger felidézi a zsinat agghiornamentóját. „Azon a véleményen voltam, hogy a skolasztikus teológia abban a formájában, ahogyan megmerevedett, már nem eszköz a korral való párbeszédben a hit átadására. A hitnek ebből a páncélból ki kell lépnie, és új nyelven, a jelen helyzet iránti nyitottsággal kell szólnia. Ugyanígy az egyházban nagyobb szabadságnak kell megnyilvánulnia. Mindebbe természetesen belejátszott egy fiatal ember pátosza is.”⁸

A bíboros elemzi a zsinat után bekövetkezett folyamatokat is. Hamisnak tartja azt a reformot, amely a hit felhígításával akar közeledni a modernitáshoz; illetve – s itt a 68-as eseményekre utal – amelyik „visszaél a hittel, azt hatalmi eszköznek tekinti, és zsarnoki ideológiák eszközévé teszi. Elítéli azt a felfogást, amely a zsinat szövegeit csak ugródeszkanak tekinti, s azoktól elszakadva építene fel egy egyénileg fabrikált egyházat, s azt „a teológusok kísérleti terepévé” tenné. „A zsinat szövegei teljes egészükben a hit folytonosságát képviselik; nem szabad őket holt betűvé tenni, de lényegi kijelentéseik a zsinat nagy örökségét alkotják.” (A kérdés Benedek pápát is foglalkoztatja: melyik irányzat mondhatja magát a zsinat hiteles folytatójának?)

Visszaemlékezéseiben a bíboros kritikusan írja le a zsinat után kialakult légkört, elsősorban a németországi helyzetet, ahol „megindult egyfajta megosztottság”. „A zsinat első szakaszáról hazatérve eltöltött a mindenütt mutatkozó örömdetes nyitás érzése, mégis mélyen nyugtalanított az egyház légkörének megváltozása.” „A zsinatot lelkesen üdvözlők mellett

⁷ Joseph Ratzinger: *Beszélgetés a hitről* Vittorio Messori-val. (Ford. Lénárd Ödön.) Vigilia, Budapest, 1990 (az eredeti kiadás: 1984); Joseph Ratzinger: *Életutam*. (Ford. Egleszné Sarbak Zsófia.) Szent István Társulat, Budapest, 2005 (az eredeti kiadás: 1997); Joseph Ratzinger: *A föld sója*. (Ford. Diós István.) Szent István Társulat, Budapest, 2005 (az eredeti kiadás: 1996).

⁸ Joseph Ratzinger: *A föld sója*, i. m. 58.

megerősödött a zsinatot ellenzők hangja is: ha a püspökök Rómában az egyházat és még a hitet is megváltoztathatják – mert már majdnem ott tartottak –, akkor (...) úgy tűnt, az ember megváltoztathatja a hitet.”⁹

Jóval árnyaltabb a zsinat értékelése a *Párbeszéd a hitről* című könyvben. Messori idéz Ratzingernek egy 1975-ben tartott előadásából: „A II. Vatikáni zsinat ma mintegy alkonyi megvilágításban áll előttünk. A ‘haladónak’ mondott szárny már régen teljesen meghaladottként kezeli, mint olyan elmúlt dolgot, ami a jelenre nézve többé nem fontos. Ezzel ellenkezőleg a ‘konzervatív’ szárny úgy tekinti, hogy ez a zsinat felelős a katolikus egyház mai hanyatlásáért, sőt a Trienti zsinat és az I. Vatikáni zsinat felől nézve aposztáziának tartják.” A bíboros álláspontja: e két ellentétes állásfoglalással szemben el kell fogadni a II. Vatikáni zsinatot úgy, ahogy magamagát értette és világosan kifejezte, elfogadva vele az egyház megszakítatlan hagyományanyagát. Az úgynevezett progresszizmus, de az úgynevezett tradicionalizmus is elfogadhatatlan, legalábbis annak szélsőséges formáiban. A válság kialakulásáért nem lehet felelőssé tenni a II. Vatikáni zsinatot.”¹⁰

A riporter megkérdezi azt is, történt-e fordulat Ratzinger gondolkodásában. A fiatal teológus a zsinaton, majd a hatvanas évek végén még a „haladó teológusok” közé számított – mondja –, a Hittani Kongregáció prefektusa viszont elfordult tőlük, sőt szembefordult velük. Ratzinger válasza: „Nem én változtam meg, hanem ők. Első összejöveteleinktől kezdve két követelményt támasztottam kollegáimmal szemben. Először: ne legyünk szektások, követelőzők, mintha mi lennénk az új, igazi egyház, egy második tanítóhivatal, akiknek a zsebében van a keresztény igazság. Másodszor: számolni kell a II. Vatikáni zsinat realitásával, az igazi zsinat igazi szellemével és betűjével.”¹¹

Sokak számára meglepetést okozott, ahogyan XVI. Benedek pápa 2005 karácsonyán, tehát megválasztásának évében kifejtette véleményét a II. Vatikáni zsinat helyes értelmezéséről.¹² Pedig álláspontja ugyanaz volt, mint évekkkel, évtizedekkel korábban. Két értelmezés, „hermeneutika” áll egymással szemben. A „szakítás és törés hermeneutikája” zűrzavart keltett azzal, hogy „törést okozott a zsinat előtti és a zsinat utáni egyház között”. A pápa evvel a felfogással szembeállítja „a reform hermeneutikáját”, amelyet XXIII. János és VI. Pál pápa követett, „a hűség és dinamika szintézisében”, a folytonosságra épülő reformra törekedve. XXIII. János pápának a zsinatot megnyitó beszédéből idéz: az egyház biztos és változatlan tanítását el kell mélyítenünk, és olyan módon bemutatnunk, amely megfelel korunk igényeinek. „Egy dolog ugyanis a hitletétel, (...) és egy másik az a mód, ahogyan ezeket hirdetjük, megőrizve mindazonáltal ezeknek az igazságoknak ugyanazon értelmét és jelentőségét.” XVI. Benedek tehát ugyanazt a nézetet képviseli, mint korábban. Egy különbség mégis észrevehető korábbi állásfoglalásaiban szemben. 1975-ben és tíz évvel később még egyaránt elutasította a progresszizmust és a tradicionalizmust, azt a két szélsőséges irányzatot, amely – ugyan két ellentétes oldalról – törésnek tartotta a zsinatot. 2005-ben viszont a törés hermeneutikáját képviselők között csak a „progresszívokat” említi, akik elválasztanak egymástól a zsinat előtti és utáni egyházat, és a zsinat szellemére hivatkozva, de a folytonosságot elutasítva egy új egyházat próbálnának létrehozni. Itt tehát már nem esik szó azokról, akik továbbra is csak a zsinat előtti egyházat fogadják el hitelesnek. A pápa szerint az igazi reformban megmarad az elvek folytonossága, nem állandóak viszont az esetleges dolgokat érintő egyházi döntések. „A különböző szinteken megvalósuló folytonosság és szakítás együttesében áll a reform igazi természete”.

⁹ Joseph Ratzinger: *Életutam*, i. m. 142. skk.

¹⁰ Joseph Ratzinger: *Beszélgetés a hitről*, i. m. 29. skk.

¹¹ I. m. 15.

¹² Beszédének a zsinattal foglalkozó részét lásd: XVI. Benedek pápa a II. Vatikáni zsinat helyes értelmezéséről. *Sapientiana*, 2 (2009/2) 102–109.

Mivel az utóbbi néhány évben a zsinati reformok éppen a liturgiával kapcsolatban váltak újra vitatottá, Peter Seewald megkérdezi, mi a pápa véleménye a „rég” és az „új” liturgiáról. A pápa válasza: „A II. Vatikáni zsinat megújított liturgiája az érvényes formája annak, ahogy az egyház ma a liturgiát ünnepli. Mindenekelőtt azért akartam az ezt megelőző formát hozzáférhetőbbé tenni, hogy ezáltal megőrződjék az egyháztörténet belső összefüggése.”¹³ Hagyomány és újítás, folytonosság és reform együtt érvényesül az egyház liturgiájában is.

A zsinat öröksége a történelem változásaiban

A zsinat után Ratzinger visszatért az egyetemi katedrára, és előadásokon, cikkekben értelmezte-magyarázta a zsinat tanítását. A zsinatot követő évben még elsősorban a zsinat „újdomságát” elemezte. „A teológiának ez a nyitása átlép a teologizálásnak azon a beszűkült formáján, amelyet némileg lekicsinylően ‘enciklikateológiának’ lehetne nevezni, és átlép egy tágasabb teológiai horizontba.” „A zsinat előtt, sőt még magán a zsinaton is megjelent az a törekvés, hogy a teológiát redukálják a tanítóhivatali megnyilatkozások regisztrálására, legfőljebb rendszerezésére.” Ehelyett „meríteni kell a források teljességéből, nem csupán az utóbbi évszázadok tanítóhivatali megnyilatkozásaiból; tekintetbe kell venni nemcsak a szoros értelemben vett katolikus hagyományt, hanem a többi keresztény egyházak és felekezetek teológiai fejlődését is, de figyelembe kell venni a mai ember tapasztalatát is”. „A zsinat hármass nyitást kezdeményezett: a források, a többi keresztények és az egész emberiség felé.” „Fontos azonban az egyházon belül is a falak lebontása: a világi hívők teológiájának is meg kell újulnia, s benne az istentiszteletnek, amely nem maradhat a klerikusok privilégiuma, nem zárhatjuk be egy értékes történelem üvegkalitkájába.”¹⁴

Végül Ratzinger fölveti a kérdést: a zsinat törést jelent-e vagy folytatást? Válasza: a 19. század és a 20. század első felének némely tendenciáival szemben kétségtelenül áttörést jelent, de a közös nagy hagyományon belül marad. „A zsinat átmenet egy konzerváló magatartásból egy missziósba; a konzervatív nézet zsinati ellentéte nem a progresszista, hanem a missziós. Ebben az ellentétben rejlik a zsinat nyitása a világra.”

A zsinat a hagyomány folytonosságát és a reformot egyszerre jelenítette meg: „Az egyház mozgása, amely a kollegialitás elvét ismét érvényre juttatta felépítésében, egyszerre tekinthető ugrásnak előre és visszatérésnek az eredetekhez és a kezdetekhez. Ez nem ellentmondás, hanem jellemző arra a módra, ahogyan az egyház az időben létezik.” „A megújulás mindig csak az egyedül mértékadó eredethez való újra tájékozódás lehet, nem manipulálható tehát önkényesen. (...) Az egyház igazi megújulása mindig csak abban állhat, hogy meghatározott korok fölösleges ráakódásait levagdossuk, hogy ismét érvényre juthasson az eredet tiszta képe. (...) A pusztá modernizálás mindig hamis megújulás, amely rövidesen akadállyá válik.”¹⁵

Ratzinger ezután az egyház és a világ viszonyát elemzi, ami már a zsinat folyamán is, a *Gaudium et spes* konstitúció születésekor is erősen foglalkoztatta. Most árnyaltabban elemzi e kérdés feltűnését a zsinaton, s a nyomán kibontakozó két tábor. A későbbi években ez a téma újra és újra visszatér tanulmányaiban. A „zsinat új mentalitása” – írja – itt különösen jól láthatóvá válik. A teológia fejlődésében két nézet jelentkezik: az inkarnatorikus felfogás szerint Isten emberré testesülve belépett az ember világába. Ezt követve az egyház is belép a földi világba, átveszi fölötté az uralmat, ahogyan ez a középkorban történt. Egyháznak és világnak ezt az összekapcsolódását sokáig eszményi állapotnak látták. Gyökeres fordulatot a

¹³ XVI. Benedek: *A világ világossága*. (Ford. Török Csaba.) Duna International – Új Ember, Budapest, 2012, 123.

¹⁴ Joseph Ratzinger: *Weltoffene Kirche?* In uő: *Das neue Volk Gottes*, i. m. 282–291.

¹⁵ I. m. 223.

zsinat hozott, amely a világi szféra autonómiája mellett foglalt állást, szakítva a középkor romantikus idealizálásával. Az emberi haladás megerősödött optimizmusa nem téveszthető össze a hitből fakadó reménnyel. A megtestesülés Jézus kereszthalálában végződik; a keresztt, Isten önfeláldozása nem hagyható figyelmen kívül, amikor az egyház a világ felé fordul. A keresztény hit éppen ezért minden korokban botránykő marad, amikor az értünk önmagát feláldozó Istent hirdeti, a feltámadás és az örök élet ígéréssel. Ez a kereszténység elsődleges, ki nem küszöbölhető botránya. Sajnálatos, ha ezt elfedik a hit hirdetőinek másodlagos botrányai, akik a hit változatlanságának védelme címén csupán saját álláspontjukat védik, elavult formákat, felülvizsgálatra szoruló iskolás véleményeket. Az „aggiornamento”, a kereszténység maivá tételének igazi értelme az, hogy megpróbálja lebontani ezeket a másodlagos botrányokat, és igent mondani Isten, a szeretet botrányára.¹⁶

A hetvenes évek elején Ratzinger már tágabb horizontban, a gyorsan változó szellemi-politikai világ tükrében elemzi a zsinat recepcióját.¹⁷ A zsinat idején még optimizmus uralkodott az egyházban, de Európában is, mostanra viszont már egyre erősödnek a válság jelei. Cáfolja „sokak” vádjait, akik a zsinatot okolják a válságért. A 68-as diáklázadások csak jelezték az Európában végbemenő átalakulásokat, a keletkezett szellemi vákuumot. A valóság meghódításának két modellje jelent meg: a neopozitvista, racionális reformokra törekvő fejlődés útja és a neomarxista „kripto-teológia”. Veszedelmes változás, hogy szakítanak a történelemmel és a metafizikával. Ennek jeleit Ratzinger felmutatja a zsinat recepciójában is. A zsinat tényleges kijelentései és megfigyelései feledésbe merültek, és többnyire egy III. Vatikáni zsinatról álmodoznak a zsinat szellemére hivatkozva: a jövő felé fordulnak, korlátlan lehetőségeket vélt maguk előtt. A zsinaton lefolyt vitákra, a tradicionalista merevség ottani legyőzésére hivatkozva úgy vélik, hogy merészen túlléphetnek a zsinat szövegein.

Három magatartást lát kibontakozni: 1. A zsinat utáni neomarxista progresszizmus a politikai teológiához vezetett és a diákmozgalmakat támogatja, az egyházat pedig saját forradalmi céljainak szolgálatába állítaná, ahogy azt a felszabadítási teológia is teszi. (Egy másik tanulmányában idézi erről Döpfner bíboros hasonlatát: az egyház olyan építési területté lett, ahol az eredeti építési terv elveszett, és mindenki saját ötletei szerint húzogatja a falakat.¹⁸) A hitből fakadó megváltás helyett két kísérlet csábítja az embereket: a politika és a pszichológia. – 2. A konzervatív álláspont, ahogy a zsinaton, azóta is mereven ragaszkodik a skolasztikus teológiához, így vélik megőrizni a katolikus identitást. A teológiában nem játszanak jelentős szerepet, veszélyesebb viszont a szektába hajló, szélsőséges ájtatossági formák megjelenése és a régi liturgia betűjéhez való görcsös ragaszkodásuk; még nagyobb képtelenség, hogy magát a zsinatot is eretnekséggel vádolják. – 3. A zsinatot valójában azok az erők határozták meg, amelyek a hitet nemcsak az elmúlt száz év gondolkodásából akarták meghatározni, hanem a teljes hagyományból, hogy ezáltal gazdagabbá és élőbbé, egyben egyszerűbbé és nyitottabbá is tegyék. Tanulmányát Ratzinger így fejezi be: „A II. Vatikáni zsinat öröksége még nem ébredt fel. De biztos vagyok abban, hogy ez az ébredés el fog jönni.”

¹⁶ I. m. 317. skk.

¹⁷ Joseph Ratzinger: *Zehn Jahre nach Konzilsbeginn – wo stehen wir?* In: *Dogma und Verkündigung*. Wewel, München, 1973, 433. skk.

¹⁸ Joseph Ratzinger: *Wozu noch Christentum?* In: uo. 443.